

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.33>

В. В. Тильчик

доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Р. Б. Шишка

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. О. Мельник

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІД'ЄМНІ ВІДСОТКОВІ СТАВКИ ЗА БАНКІВСЬКИМИ ВКЛАДАМИ (ДЕПОЗИТАМИ): ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Стаття аналізує застосування від'ємних відсоткових ставок як нетрадиційного інструменту монетарної політики, спрямованого на стимулювання економічного зростання та боротьбу з дефляцією. Увага зосереджена на дослідженні юридичної природи цього інструменту, а також на його впливі на фінансову систему, поведінку вкладників та економічну кон'юнктуру загалом.

Стаття проводить глибокий аналіз впровадження та наслідків від'ємних відсоткових ставок, які є відносно новим та дискусійним інструментом монетарної політики, прийнятим центральними банками низки країн для стимулювання економічного зростання та протидії дефляційним тенденціям. В статті детально розглядається юридична природа та економічний вплив таких ставок на банківський сектор та ширше на економіку в цілому, а також взаємодія з поведінкою вкладників та інвесторів. Значна увага приділяється досвіду центральних банків Європейського Центрального Банку, Центрального банку Швейцарії, Центрального банку Данії, Ріксбанку Швеції та Банку Японії у використанні цього інструменту, аналізуючи їхні мотиви, методи впровадження та економічні й соціальні наслідки.

Автор висвітлює позитивні аспекти від'ємних відсоткових ставок, зокрема їх потенційну здатність активізувати кредитування, інвестиційну активність та споживання, що може сприяти відновленню економічного зростання. Водночас стаття висвітлює і негативні сторони, включаючи можливе підривання довіри до фінансової системи, зменшення прибутковості банків, та потенційне стимулювання ризикованого інвестування через пошук вищих доходностей.

Ключові слова: від'ємні відсоткові ставки, монетарна політика, фінансова система, економічне зростання, дефляція, центральні банки, поведінка вкладників.

Від'ємні відсоткові ставки закладами становлять собою інноваційний, хоч і контрверсійний інструмент монетарної полі-

тики, що використовується центральними банками деяких країн світу з метою стимулювання економічного зростання та

боротьби з дефляцією. Застосування такої незвичайної стратегії, яка передбачає встановлення від'ємних ставок за депозитами клієнтів, вимагає ретельного аналізу її впливу на фінансову систему, поведінку вкладників та загальну економічну кон'юнктуру. Ця тема набуває особливої актуальності на тлі нестабільної економічної ситуації у світі, дефляційних тенденцій у деяких регіонах та пошуку ефективних інструментів для їх подолання.

Юридична природа від'ємних відсоткових ставок, як механізм, що дозволяє банкам стягувати плату з вкладників за зберігання їхніх коштів, породжує унікальні відносини між банками та їх клієнтами. Актуальність даного дослідження обумовлена стрімкими змінами в монетарній політиці, необхідністю адаптації до нових економічних умов та важливістю захисту інтересів вкладників, що в кінцевому підсумку сприяє загальній фінансовій стабільності.

Як зазначається в Законі України «Про Національний банк України», облікова ставка Національного банку України – один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів [1].

Облікова ставка, встановлена центральним банком країни, є фундаментальним інструментом монетарної політики, через який регулюється загальний рівень відсоткових ставок в економіці. Вона визначає вартість, за якою комерційні банки можуть брати позики у центрального банку, тим самим забезпечуючи керування ліквідністю на ринку та впливаючи на інфляцію. Встановлення облікової ставки відбувається з метою стимулювання або пригнічення економічної активності залежно від поточної економічної кон'юнктури.

Зміна облікової ставки має безпосередній вплив на вартість кредитування, вигідність зберігання коштів у банках та загальну вартість грошей в економіці. Підвищення облікової ставки зазвичай застосовується для стримування інфляції, оскільки це робить позичання коштів дорожчим і зменшує кількість грошей, що

обертаються в економіці. Навпаки, зниження облікової ставки спрямоване на стимулювання економічної активності шляхом здешевлення кредитів, що спонукає до збільшення інвестицій та споживання.

Облікова ставка має вирішальне значення для банківської діяльності, адже вона впливає на рентабельність банківських операцій, в тому числі на дохідність депозитів та кредитів. Коли центральний банк встановлює низьку або навіть від'ємну облікову ставку, комерційні банки можуть зіткнутися зі зниженням дохідності традиційних депозитних та кредитних продуктів. У відповідь на це, банки часто змінюють умови по депозитах, включаючи встановлення від'ємних відсоткових ставок по депозитах клієнтів, що змушує вкладників платити за зберігання своїх коштів. Такі заходи призначені для зменшення кількості депозитів і стимулювання клієнтів до активнішого використання коштів, наприклад, через інвестиції або споживання, сприяючи таким чином економічному зростанню [2].

У відповідь на фінансову кризу 2008 року та подальші економічні виклики, кілька центральних банків по всьому світу розглянули та впровадили політику від'ємних облікових ставок. Серед них були Європейський Центральний Банк (ЄЦБ), Центральний банк Швейцарії, Центральний банк Швеції (Ріксбанк), Центральний банк Данії та Банк Японії. Ці заходи були спрямовані на боротьбу з низькою інфляцією, стимулювання кредитування та інвестиційної активності, а також на зміцнення експортного потенціалу через послаблення національної валюти [3].

Основною метою впровадження від'ємних облікових ставок було стимулювання економік, які стикалися з дефляцією або надзвичайно низькою інфляцією, а також зі зниженням економічної активності. Центральні банки прагнули заохотити банки до більш активного кредитування шляхом зменшення вартості ресурсів. Такий підхід мав за мету підвищення інвестиційної активності в економіці, збільшення обсягів споживання та, як наслідок, стимулювання зростання ВВП.

Європейський Центральний Банк (ЄЦБ) був одним із перших, хто впрова-

див від'ємні ставки, знизивши депозитну ставку до -0.1% у 2014 році, а згодом ще нижче, до -0.5% . Головною метою було стимулювання банківських установ єврозони до кредитування бізнесу та споживачів, замість зберігання коштів на рахунках в ЄЦБ. Це рішення сприяло збільшенню кількості кредитів, особливо малому та середньому бізнесу, а також допомогло підтримати низький курс євро, що позитивно вплинуло на експортний потенціал економік єврозони [4, с. 261].

У 2015 році Центральний банк Швейцарії знизив свою відсоткову ставку до рекордно низького рівня -0.75% , намагаючись захистити національну економіку від надмірного зміцнення швейцарського франка. Від'ємні ставки допомогли зменшити інвестиційний попит на франк як на «безпечну гавань» та сприяли підтримці експортної конкурентоспроможності Швейцарії.

Данія стала однією з перших країн, яка впровадила від'ємні ставки ще у 2012 році, зі ставкою, яка в один момент досягла -0.75% . Метою такої політики було збереження курсу данської крони відносно євро в рамках механізму валютних курсів Європейського Союзу. Від'ємні ставки в Данії також мали на меті заохочення банків до видачі більшої кількості кредитів.

Ріксбанк, центральний банк Швеції, впровадив від'ємні ставки у 2015 році, опустивши свою ключову ставку до -0.25% з метою боротьби з дефляцією та стимулювання інфляції до цільового рівня. Цей крок також мав на меті підтримку експорту через послаблення курсу шведської крони.

У 2016 році Банк Японії впровадив від'ємну відсоткову ставку, знизивши одну зі своїх ключових ставок до -0.1% . Метою було подолання дефляції та стимулювання інвестицій в економіку. Цей крок був спрямований на заохочення банків до більш активного кредитування, щоб підтримати економічне зростання.

Кожна з цих країн вдавалася до політики від'ємних ставок з унікальними мотивами та в контексті особливих економічних умов. Хоча ця політика мала певний успіх у стимулюванні економічної активності та боротьбі з дефляцією, вона також породила низку викликів та дебатів щодо

її довгострокової ефективності та потенційних побічних ефектів.

Від'ємні ставки мають і свої негативні наслідки, серед яких тиск на дохідність банків, зниження вигідності заощаджень для населення та потенційне спонукування до пошуку більш ризикованих інвестиційних стратегій з боку інвесторів. У деяких країнах, де були введені від'ємні ставки, банки намагалися уникнути передачі негативних відсотків на рахунки роздрібних вкладників, що створювало додатковий тиск на їхні операційні маржі [5].

Від'ємна ставка за вкладами – це ситуація, коли вкладники замість отримання відсотків за зберігання своїх коштів у банку платять банку за можливість тримати там свої гроші. Це явище вважається нетрадиційним і сприймається як крайній захід, використовуваний у ситуаціях, коли інші засоби монетарної політики вважаються недостатньо ефективними для стимулювання економічної активності.

Механізм сплати від'ємних ставок за вкладами полягає у відніманні певного відсотка з суми депозиту як комісії за зберігання коштів. Наприклад, якщо відсоткова ставка за вкладом становить -0.5% , банк щорічно віднімає 0.5% від загальної суми вкладу як вартість зберігання цих коштів. Така практика зазвичай застосовується до великих корпоративних або приватних вкладників, але може зачіпати й роздрібних клієнтів залежно від політики конкретного банку [6].

Найкращим прикладом такої діяльності є ситуація, коли у січні 2015 року Швейцарський національний банк (SNB) ввів від'ємні відсоткові ставки для банків, після чого багато комерційних банків почали стягувати відсотки з балансів рахунків своїх клієнтів [7].

Першими, хто впровадив від'ємні ставки, стали приватні швейцарські банки, такі як Lombard Odier, що заробляють гроші, інвестуючи капітал від імені клієнтів з великими активами. Запровадження від'ємних ставок мало на меті заохотити клієнтів переказувати свої кошти з банківських рахунків до послуг з управління капіталом.

Ситуація для клієнтів не покращилася до 16 червня 2022 року, коли Швейцар-

ський національний банк вирішив підняти свою відсоткову ставку на пів процентного пункту з -0.75% до -0.25% . Після цього рішення декілька комерційних швейцарських банків оголосили про зниження своїх від'ємних ставок до -0.25% або навіть їх повне скасування.

Наступний поворотний момент настав 22 вересня 2022 року з рішенням SNB підняти свою відсоткову ставку вище нульового порогу до 0.5% річних. Це поклало кінець стягуванню від'ємних відсотків за баланси на рахунках швейцарських банків на даний час.

Також данські банки стали першими у світі, хто почав застосовувати від'ємні ставки для роздрібних вкладників. Це було зроблено для заохочення людей інвестувати гроші або витратити їх, замість зберігання в банку.

В результаті політики ЄЦБ, деякі великі банки в єврозоні почали застосовувати від'ємні відсоткові ставки на великі корпоративні депозити. В окремих випадках це також торкнулося приватних клієнтів з великим капіталом.

Введення від'ємних ставок мало різний вплив на ринки та поведінку вкладників у різних країнах. З одного боку, це стимулювало деякі компанії та осіб до інвестування або витрачання коштів. З іншого боку, від'ємні ставки породили незадоволення серед вкладників, які втрачають частину своїх заощаджень через комісії, та спонукали до пошуку альтернативних варіантів зберігання вартостей.

Однією з основних цілей введення від'ємних відсоткових ставок є стимулювання реального сектору економіки. Знижуючи вартість позик, центральні банки намагаються спонукати бізнес до розширення виробництва, інвестицій у нові проекти та створення нових робочих місць. Теоретично, це має призвести до зростання ВВП, підвищення споживання та, як наслідок, до загального оживлення економічної активності. На практиці, ефективність такого підходу може значно варіювати залежно від конкретних умов у країні та відгуку банківської системи та бізнесу на такі заходи.

Від'ємні відсоткові ставки також використовуються як інструмент боротьби з

дефляцією – станом, коли тривалий час спостерігається загальне зниження цін, що може призвести до зниження виробництва та зростання безробіття. За таких умов, споживачі можуть відкладати покупки в очікуванні подальшого зниження цін, що лише посилює проблему. Застосування від'ємних ставок має на меті стимулювання витрат шляхом зниження привабливості збереження коштів та, як наслідок, стимулювання інфляції до бажаного рівня.

Серед економістів немає єдиної думки щодо ефективності від'ємних відсоткових ставок. Деякі дослідники аргументують, що такий підхід може бути ефективним у короткостроковій перспективі (Ломачинська І.А., Масленніков Є.І., Мумладзе А.О. [2]) для подолання дефляції та стимулювання економічної активності. Вони вказують на досвід країн, які застосували цю політику і досягли позитивних змін у розвитку своїх економік. Однак інші вчені підкреслюють потенційні ризики та негативні наслідки, такі як зменшення прибутковості банків, ризик «перегріву» активів і можливість спонукання до надмірного боргового навантаження серед населення та компаній (Алексеевська Г.С. [3]).

Критики від'ємних ставок також вказують на ризик зниження довіри до фінансової системи та створення негативних очікувань щодо майбутнього економіки, які можуть виявитися контрпродуктивними. Водночас прихильники стверджують, що у складних економічних умовах нестандартні заходи можуть бути необхідними для відновлення стабільності та зростання.

Від'ємні відсоткові ставки спрямовані на підвищення економічної активності шляхом зниження вартості кредитування. Це заохочує компанії більше інвестувати в розвиток свого бізнесу та розширення виробництва, що, своєю чергою, може призвести до створення нових робочих місць і збільшення споживчих витрат. Такі заходи можуть ефективно стимулювати зростання ВВП, особливо в умовах економічного спаду або дефляції.

Політика від'ємних ставок може спонукати вкладників та інвесторів до перегляду своїх інвестиційних стратегій, шукаючи більш прибуткові альтернативи

зберіганню коштів. Це може призвести до збільшення інвестицій в акції, облігації, нерухомість або інші активи, що може підтримати економічний розвиток і інновації.

Проте введення від'ємних відсоткових ставок може підірвати довіру до банківської системи, особливо серед роздрібних вкладників, які не звикли платити за зберігання своїх коштів. Така ситуація може сприяти збільшенню попиту на альтернативні форми зберігання вартостей, такі як нерухомість, дорогоцінні метали або криптовалюти, що не завжди є оптимальним рішенням для збереження капіталу.

Прагнучи компенсувати зниження доходності від традиційних депозитних та кредитних операцій, банки можуть переорієнтуватися на більш ризиковані види діяльності, такі як торгівля на фінансових ринках або видача високоризикованих кредитів. Такі дії можуть збільшити системні ризики в банківській системі.

Банки та інші фінансові інститути можуть шукати способи обходу впливу від'ємних ставок через різноманітні фінансові інструменти або структури, що може призвести до виникнення нових ризиків або нестабільності на фінансових ринках.

Введення від'ємних відсоткових ставок стало одним з найбільш обговорюваних і контроверсійних інструментів монетарної політики останнього десятиліття. Цей крок був спрямований на боротьбу з тривалими періодами низької інфляції, сприяння економічному зростанню та збільшення обсягу кредитування у періоди економічної нестабільності. Аналіз досвіду країн, які впровадили від'ємні ставки, показує змішані результати, які варіюються залежно від специфічних умов кожної економіки.

Серед позитивних наслідків можна виділити стимулювання кредитування та інвестиційної активності, а також деяке поживлення у реальному секторі економіки. Проте водночас від'ємні ставки виявилися пов'язаними з рядом негативних ефектів, таких як зниження прибутковості банків, зменшення мотивації до заощаджень серед населення та потенційне підвищення фінансових ризиків [3].

Майбутні дослідження могли б зосередитися на довгострокових ефектах

від'ємних відсоткових ставок на економіку, а також на вивченні альтернативних інструментів монетарної політики, які могли б бути ефективними у подібних умовах. Важливим напрямком є також аналіз впливу цієї політики на поведінку споживачів та інвесторів, зокрема на їхні інвестиційні стратегії та вибір активів для інвестицій.

На основі аналізу досвіду застосування від'ємних відсоткових ставок регуляторам слід уважно виважувати потенційні ризики та переваги перед впровадженням подібних заходів. Рекомендується розробляти комплексний підхід до монетарної політики, який би включав як традиційні, так і нестандартні інструменти для досягнення цільових показників інфляції та економічного зростання. Банкам, своєю чергою, важливо адаптуватися до змінної економічної реальності, шукаючи нові моделі ведення бізнесу, що дозволять їм залишатися прибутковими навіть в умовах низьких або від'ємних відсоткових ставок.

Врешті-решт, від'ємні відсоткові ставки – це інструмент, що має свої обмеження та специфіку впливу на економіку. Ефективність їх застосування значною мірою залежить від здатності регуляторів гнучко реагувати на змінні економічні умови та від креативності банківського сектору у пошуку нових шляхів розвитку.

Список використаної літератури:

1. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
2. Ломачинська І., Масленников Є., Мумладзе А. Від'ємні відсоткові ставки як інструмент нетрадиційної монетарної політики та їхній вплив на економіку та фінансові ринки. Проблеми системного підходу в економіці. 2020. № 4(78). URL: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2020-4-1>
3. Голук В. Від'ємні відсоткові ставки та їх вплив на економіку розвинутих країн. Сучасні підходи до управління підприємством. 2018. URL: <http://conf.management.fmm.kpi.ua/proc/article/view/124231>
4. Алексеевська Г. Вплив нетрадиційних методів монетарної політики на економічний розвиток країн : дис. ... д-ра філософії в галузі економіки : 292.

- Одеса, 2020. 261 с. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/razovi_spec_vcheni_rady/df41051002/diss_alekseevska_gs_new.pdf
5. Negative Interest Rate Analytics. Analysing and Interpreting the Yield Curve. Chichester, UK, 2019. C. 218–227. URL: <https://doi.org/10.1002/9781119444695.ch9>
 6. El Zein S. A., Coni F., Gheshmi R. The Impact of the Negative Deposit Facility Rate on the Banking System. International Journal of Criminology and Sociology. 2022. T. 9. C. 2687–2696. URL: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.332>
 7. Manz B. Swiss Banks with Negative Interest Rates. Banken, Versicherungen & Telekom – moneyland.ch. URL: <https://www.moneyland.ch/en/swiss-banks-with-negative-interest-rates>

Tylchyk V., Shyshka R., Melnyk O. Negative interest rates on bank deposits: advantages and disadvantages

The article analyzes the use of negative interest rates as an unconventional monetary policy tool aimed at stimulating economic growth and combating deflation. Attention is focused on the investigation of the legal nature of this instrument, as well as on its impact on the financial system, the behavior of depositors, and the economic situation in general.

The article conducts an in-depth analysis of the implementation and consequences of negative interest rates, which are a relatively new and controversial monetary policy tool adopted by the central banks of several countries to stimulate economic growth and counter deflationary trends. The article examines in detail the legal nature and economic impact of such rates on the banking sector and more broadly on the economy as a whole, as well as interaction with the behavior of depositors and investors. Considerable attention is paid to the experience of the central banks of the European Central Bank, the Swiss Central Bank, the Central Bank of Denmark, the Riksbank of Sweden, and the Bank of Japan in using this tool, analyzing their motives, methods of implementation and the resulting economic and social consequences.

The author highlights the positive aspects of negative interest rates, including their potential ability to boost lending, investment activity, and consumption, which can help restore economic growth. At the same time, the article also highlights the negative aspects, including the possible undermining of confidence in the financial system, the reduction of banks' profitability, and the potential stimulation of risky investment through the search for higher returns.

Key words: *negative interest rates, monetary policy, financial system, economic growth, deflation, central banks, depositors' behavior.*